

715/1315'DE YAZILAN *TUFFĀHU'L-ERVAH*'A GÖRE SARI SALTUK*

Prof. Dr. Mehmet Saffet SARIKAYA SDÜ İlahiyat Fakültesi, ISPARTA msaffet@yahoo.com 5065121928

Prof. Dr. M. Necmettin BARDAKÇI SDÜ İlahiyat Fakültesi, ISPARTA menbardakci@gmail.com

Prof. Dr. Nejdet GÜRKAN SDÜ İlahiyat Fakültesi, ISPARTA nejdetgurkan@hotmail.com

ÖZET

Tuffāhu'l-Ervah müellifi Muhammed b. Ali b. es-Serrāc ed-Dımaşki tarafından uzunca bir sürede kaleme alınmıştır. Kendi ifadesiyle 715/1315'de tamamlanmış Arapça bir menakıp kitabıdır. Müellif Dımaşklı olmakla birlikte, Lübnan'dan Mardin'e kadar geniş bir bölgeyi gezmiş, görmüş; Birecik, Besni ve Kahta'da Şafîî kâdılığı yapmış Rifâîliğe bağlı bir sufüdür. Bu eser Rifâî geleneğiyle ilgili pek çok sufiye ait menkabeleri içerir. Sarı Saltuk da bu sufiler içerisinde yer alır.

İbnu's-Serrac, *Tuffāhu'l-Ervāh*'ın Princeton Üniv. nüshasında 194a'nın son satırından 201a'nın sonlarına kadar olan kısmı (yaklaşık 6 varak) Sarı Saltuk'a ayırmıştır. Yedi anlatı ve sonunda verdiği bilgiler kısmındaki bir kısa hikâyeyi de dikkate alırsak Sarı Saltuk hakkında sekiz anlatı nakletmiştir. Müellif naklettiği anlatıların hemen tamamını Sarı Saltuk'un müridi Seyyid Behramşah'dan ve başka güvenilir şahıslardan dinlediğini ifade eder. Eser, şimdilik Sarı Saltuk hakkında bilgi veren en eski kaynak niteliğindedir.

İbnu's-Serrac sadece Seyyid Behramşah'ı değil Sarı Saltuk'u da gençlik yıllarında bizzat tanıyıp kendisiyle yazışacak kadar aralarında samimi bir ilişki söz konusudur. Müellifin Sarı Saltuk'un mensubiyeti konusunda verdiği bilgiler, hem Rifâî gelenekle ilişkisini gösterir hem de Bektaşî geleneğini destekler niteliktedir.

Yine İbnu's-Serrac'ın anlattığı menkıbelerde *Saltuk-nâme*'de de nakledildiği gibi Sarı Saltuk'un savaşçı, gazi nitelikli bir derviştir.

Bu çerçevede bildiride İbnu's-Serrac'ın Sarı Saltuk'la ilgili naklettiği bilgiler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İbnu's-Serrac, *Tuffāhu'l-Ervah*, Sarı Saltuk, Rifâî geleneği

ABSTRACT

Sarı Saltuk According to Tuffahu'l-Ervah Written in 715/1315

Tuffāhu'l-Ervah was penned by Muhammed b. Ali b. as-Sarrāc ad-Dımaşki quite for a long time. With his own words, it was a manakıb book completed in 715. Because being an author from Dımaşhk, he was a sufi in Rifāî order, visited and travelled from Lübnan to Mardin, Shafii judge in Birecik, Besni and Kahta. That work contains a lot of manakıbs about the tradition of Rifāî order. Sarı Saltuk is among one of these sufis.

İbn as-Sarrāc devoted the parts from the last row of 194a to 201a of book (roughly six leaves) in Princeton University's copy to Sarı Saltuk. Seven stories and if we take into consideration a short story given informatin at the last line of the page, he narrated eight stories about Sarı Saltuk. Author states that almost all of these narrations were taken from as-Sayyid Behramshah, who was disciple of Sarı Saltuk, and from other reliable people. The book was the oldest source about Sarı Saltuk by now.

İbn as-Sarrāc not only recognized as-Sayyid Behramshah but also knew Sarı Saltuk personally in his youth and there was an intimate relationship between them. The information given by the author about the relativity of Sarı Saltuk supports the relationship between the traditions of Rifāî and Bektashi orders.

Likewise, Sarı Saltuk was a ghazi and warrior sufi in the manakıb which İbn as-Sarrāc told as narrated in the Saltuk-name.

In this context, the information narrated by İbn as-Sarrāc about Sarı Saltuk will be evaluated in some detail.

Key words: İbn as-Sarrāc, *Tuffāh al-Arvāh*, Sarı Saltuk, tradition of Rifāî order

* Bu çalışma “İbnu's-Serrāc'ın Eserleri Çerçevesinde XIII. yüzyıl'da Güneydoğu Anadolu'da Dini-Tasavvufî Hayat”adlı 110K317 numaralı TÜBİTAK projesi bağlamında yapılmıştır.

Giriş

Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh şimdilik Sarı Saltuk hakkında bilgi veren en eski kaynaktır. Müellifinin: “*Onun vefatıyla bu kitabın yazılmasının arası yaklaşık on sekiz yıl kadardır. Bu kitabı 715’de yazdık.*” (İbnü’s-Serrâc 1315b: 200a) ifadesi Sarı Saltuk ile aynı dönemde yaşadıklarını gösterir ki bu durum eserin kıymetini daha da artırır. Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda atıflarda bulunulmakla birlikte eserin bilim dünyasında yeterince tanınmadığı söylenebilir. Rifâî şeyhi Ebu’l-Hüdâ es-Sayyâdî (ö.1909), bazı Rifâî şeyhlerinden bahsederken İbnü’s-Serrâc’tan istifade eder. Benzer bir şekilde Yusuf b. İsmail en-Nebhânî (ö.1932) *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*’da (2003: I- II, çeşitli yerler) özellikle Suriye bölgesi sufileriyle ilgili menâkıblarda İbnü’s-Serrâc’dan nakillerde bulunur. Yakın tarihte Balkan Bektaşiliği üzerine çalışmalar yapan M. Kiel (2000: 261-266; 2009: 148-149) eseri Sarı Saltuk ile ilgili kısmen kullanır. Ebu’l-Fazl Muhammed b. Abdullah el-Konevî de Kalenderiler hakkındaki çalışmasıyla (2002) İbnü’s-Serrâc’tan istifade eden bir araştırmacıdır.

2000’li yıllarda Türk bilim çevrelerinin İbnü’s-Serrâc’ın eserlerine ilgisi artar. Ahmet Yaşar Ocak, Sarı Saltuk’la ilgili monografisinde (2002: 64) M. Kiel’den naklen İbnü’s-Serrâc’dan alıntı yaparak bazı yorumlar yapar. İbnü’s-Serrâc’ın eserlerinin Anadolu dinî tarihi için kaynak değerini ortaya koyan bir makalesinde M. Bayram, (2002: 39-57) müellifin birbirini tamamlayan iki eserini genişçe değerlendirir ve Ocak’ın ilgili değerlendirmelerinin eksik ve yanlı olduğunu göstermeye çalışır. Nitekim daha sonra Müfid Yüksel de *Gap Bölgesinde Alevi Bektaşi Yerleşimleri ve Şanlı Urfa Kültür Mozayisinde Kısa Sempozyumu*’nda sunduğu “İbnü’s-Serrâc ed-Dımaşki’ye Göre Sarı Saltuk” (25-27 Mayıs 2006) adlı bildirisinde *Tuffâhu'l-Ervâh* nüshasını dikkate alarak konuyu daha detaylı inceler. Ancak Yüksel’in bildirisi Sempozyum Bildiri kitabında yer almamıştır. Eyüp Öztürk’ün *İbnü’s-Serrâc ve Müvelleh Dervişler (Teşviku'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb İsimli Eseri Bağlamında)* (2011) başlığıyla müellif ve eserleri bir Doktora tezine konu edilir. Son çalışmayla aynı tarihlerde biz de “*İbnü’s-Serrâc’ın Eserleri Çerçevesinde XIII. Yüzyıl’da Güneydoğu Anadolu’da Dinî-Tasavvufî Hayat*” adlı bir projeyi 15.10.2010/15.10.2012 tarihleri arasında tamamladık.

Tuffâhu'l-Ervâh’ın bilinen iki nüshası vardır. Birinci nüsha ABD Princeton Üniversitesi Library Gift of Robert Garrett, Nu: 97’de kayıtlıdır.¹ Yazı ebadı 14,5 cm x 9.2 cm olup 226 varaktır. Her bir sayfasında nesih hattıyla yazılı 15 satır bulunmaktadır. Eserin varak numaraları sonradan normal rakamlarla yazılmıştır. 1a’da kitabın ve müellifin adı kapak şeklinde yazılıdır, ayrıca eserin mukaddimesinde müellif adını (1b) ve eserin adını (2b) zikreder. Eserin sonunda müellif tam adını ve yazımın Cemâziye’s-Sânî 715’de (Eylül 1315) tamamlandığını bildirir. İstinsah kaydında ise, müstensih Ahmed Şihabüddin b. Muhammed Bedrüddin b. el-Hülî’nin bu nüshayı 9 Şaban 997 Cuma günü (23 Haziran 1589), 13 Muharrem 895 (7 Aralık 1489) tarihli bir nüshadan istinsah ettiği ifade edilmektedir (İbnü’s-Serrâc, 1315b: 226b-227). Biz bildiride bu nüshayı kullandık.

İkinci nüsha Berlin Staatsbibliothek W. Ahlwardt’da 8794 numarada kayıtlıdır.² Her bir sayfası okunaklı 15 cm x 9.5 cm yazı ebadında nesih hattıyla yazılmış 21 satırdan oluşan nüsha 124 varaktır. Eserin digital nüshasından anlaşıldığına göre sırtı ve kenarları kırmızı cilt bezli, kapağı mavi-yeşil renkli ebruludur. İç kapakta kırmızı mürekkeple “*Tarihu'l-Evliyâ el-Mücellledü'l-Evvel min Kitâbi Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh*” diye başlayarak eserin ve müellifin adı tam olarak verilir. Eserde anlatı başları ve bazı söz başları kırmızı mürekkeple yazılıdır. Eserin hâmişinde anlatı sahibi arifler kaydedilmiş, yer yer okuma kayıtları düşülmüştür. Son varakta müstensih

¹ Kütüphanenin yeni kaydında numara Garrett no. 1127Y’dir.

² Her iki nüshanın da Süleymaniye Kütüphanesi Amcazade Hüseyin’de özel kayıtlı (No: 49 ve No: 217) nüshaları bulunmaktadır.

Mustafa b. Muhammed el-Halebî olduğu, nüshanın 7 Ramazan 1267/6 Temmuz 1851 tarihinde istinsah edildiği kaydedilmektedir.

Tuffâhu'l-Ervâh'ın müellifinin ifadesiyle *Teşvikü'l-Ervâh*'ın üçüncü kısmı olduğu defaaten tekrar edilir (1315a: 205a ve 323a; 1315b: 52b, 124a, 201a, 226b). Dolayısıyla müellifin bu eserinden de kısaca söz etmek gerekir. *Teşvikü'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb*'un şimdilik bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa Bölümü, 272 numarada kayıtlıdır. Nüshada istinsah kaydı bulunmamaktadır. 20x14 cm dış, 15x9,5 cm iç ebadında olup, her sayfası 19 satır, nesih hattıyla ancak çoğu kere noktasız olarak yazılı 324 varak fersude niteliktedir. Nüshanın ilk 20 varağı büyük ölçüde; 72ab, 73ab, 80a-84b arası nispeten, diğer bazı varaklarda ise yer yer okumaya engel olacak bozukluklar vardır. Fasil ve bab başları siyah mürekkep ve kalın ucla yazılı, kenarlarda ve satır aralarında çokça ilâveler, düzeltmeler, karalamalar, kırmızı yazı ile söz başları ve ek bilgiler bulunmaktadır. Ebu'l-Fazl (2002: 208) ve E. Öztürk (2011: 14) eserin müellif nüshası olduğunu kaydederken M. Bayram (2002: 44) buna "muhtemel" kaydı koyar ki biz de aynı kanaatteyiz. Dört kısım olan eserin üçüncü kısmı *Tuffâhu'l-Ervâh*'i teşkil eder. Ancak mevcut nüshadaki yazım şekliinden eserin ayrı bir kitap gibi tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle müellife nispetle ayrı bir eser olarak kullanılmıştır.

İbnü's-Serrâc, (1315a: 26b, 80b, 124a, 131a; 1315b: 199a-b) eserini 703/1303 yılında kaleme almaya başladığını ve 715/1315 yılında bitirdiğini dile getirmektedir.

Müellifin adı, Muhammed b. Ali olmakla birlikte geriye doğru yedi dedesini zikrederek sonuncu dedesini el-Kadı İzzeddin Ebû Abdullah b. es-Serrâc olarak verir ve nisbesine ed-Dımaşkı eş-Şafî'yi ekler. Hakkında fazla bilgi olmayışı muhtemelen onun belli bir coğrafi çevrenin dışına çıkmaması ve yeterince şöhret sahibi olmayışıyla ilgilidir. İbnü'l-Hacer (1972: IV, 67) ve İbn Kâdı Şühbe (1994: II, 500) onun Birecik, Kahta ve Besni'de kâdılık yaptığını Zilhicce 747/1347'de vefat ettiğini haber verir. *Teşvikü'l-Ervâh*'ın son yaprağında vefat tarihi tam olarak 2 Rebiü'l-ahir 747/23 Temmuz 1346 şeklinde verilmiştir (İbnü's-Serrâc, 1315a: 323b). Nisbesinde de ifade edildiği gibi Dımaşklı olan İbnü's-Serrâc'ın hayatı, esas itibarı ile Şam ve çevresinde, büyük ölçüde de Fırat havzasında geçmiştir. Buna göre o, Birecik, Besni ve Kâhta'da görev yapmış; Halep, Hama, Lazkiye, Menbic, Suruc gibi bölgenin diğer şehirlerinde bulunmuştur. Babasının da Lazkiye'de kâdılık yaptığını zikreden müellif, babasınının gidip geldiği İmam en-Nevevî'den hadis dinlediğini ve Tacuddin Firkah'dan (690/1291) okuduğunu haber verir (İbnü's-Serrâc, 1315a: 152a, 186b). *Teşvikü'l-Ervâh*'da *Kıfayetu'l-Acûl fi'l-İlmi'l-Usûl*, *Mecâzu'l-Usûl ilâ Hakikati'l-Mahsûl*, *Safvetü'n-Nazar fi İhtisâri'l-Mihakki'n-Nazar*, *es-Sâfi*, *Ravdatu'r-Ruvât*, *Nâdiru't-Teşbih fi İhtisâri't-Tenbih*, *el-Bahsü'l-Müşâ' fi Hukmi's-Semâ'*, *el-İltimâs fi Müzeyyili'l-İltibâs*, *Semeratü'l-Âdâb min Şecerati'l-Âdâb*, *Zevâhiru'l-Fikr* ve *Cevâhiru'l-Fakr* adlı eserleri yazdığını haber verir.

Sarı Saltuk'la İlgili Bilgiler ve Değerlendirmesi

İbnü's-Serrâc, *Tuffâhu'l-Ervâh*'da 194a'nın son satırından 201a'nın sonlarına kadar olan kısmı Sarı Saltuk'a ayırmıştır. 315-321 sıra sayısındaki yedi anlatı ve sonunda verdiği bilgiler kısmındaki bir kısa hikâyeyi de dikkate alırsak hakkında sekiz anlatı nakletmiştir. Naklettiği anlatıların hemen tamamını Sarı Saltuk'un müridi es-Seyyid Behramşah'dan ve başka güvenilir şahıslardan dinlediğini ifade eder (İbnü's-Serrâc, 1315b: 194b). Anlatıların sonunda açtığı bahisle de Sarı Saltuk hakkında bilgiler verir. İbnü's-Serrâc: "Bir şahıs hakkında birinin muttali olup rivayet ettiği ve diğerinin bilmeyip inkâr ettiği ravilerin ihtilâfi seni aldatmasın. İncelediğimiz ve anlattığımız pek çok şeye biz muttali olduk. Bu nedenle kimi zaman konuyu bilmeyen ve incelemeyen kimsenin itiraz etmemesi için sorumluluğu üstlenerek beldelerin, mekânların ve şahısların adlarını belirtmiyoruz", diyerek adeta verdiği bilgilerin doğruluğunu teyid etmiştir. Bir menakıb kitabı

hüviyetinde olmasına rağmen müellifin verdiği bu bilgiler ilk elden kitabi bilgilerdir. Biz eserdeki anlatım sırası yerine öncelikle bu biyografik bilgileri nakletmeyi uygun görüyoruz.

İbnü's-Serrâc (1315b: 199a) "Saltuk" kelimesinin okunuşunu: "Noktasız fethalı *س* *sakin* *ل* *dammeli üstte iki nokta ت* ve *sakin ق* ile yazılıp okunur. Ancak *ل* *ص* *ق* - *وط* *ل* *ص* ile yazılışı da *meşhurdur*" şeklinde verir ve onun için "et-Türki" nisbesini kullanır. *Teşviku'l-Ervâh*'da (1315a: 180b) geçen bir anlatıda da Sarı Saltuk'un "Türkmen" olduğunu söyler. Müellif Saltuk'un kumral olduğunu/أشقر اللون, çoğu kere göğe baktığını, yaşca ve ilme hizmetçe Ahmed b. et-Teymiye'ye benzediğini ancak kumrallık açısından ondan ayrıldığını ifade eder. İbnü's-Serrâc, onun batından de İbn et-Teymiye'den farklı olduğunu belirterek bunun sebebinin şöyle izah eder: "Çünkü onun bütünü muhalefeti kendisi hakkında takdir edilen ve kendisinin başına gelen bütünü mahrumiyetleredir. Bizim kanaatimize göre, eğer o, bu Seyyidlerden olsaydı büyük liderlik elde eder mutlulukların tümüne ulaşırdı. Buna ancak zirvenin mahrumiyeti denilir. Allah onu başarılı kılsaydı, tevazu yoluna girerdi. Çünkü o, öne geçmek istedi, baştan sona her şeyi reddetti, kimseyi saymadı, tekebbüre meyl etti." Bu açıklamasından sonra müellif (1315b: 199a-b) şöyle devam eder:

"Gençliğinde kendisine Dimaşk'ta çok nasihat ettik. Kendisine Kuzey ülkelerindeyken sayısız mektup gönderdik. Allah için aramızdaki eski dostluğun hatırına kendisine fayda veren işlerle meşgul olmasını emredip, bunun aksini yasakladık. Ne bunu kesb ederek açıkça ortaya koydu, ne de temelde inkâr etti. Allah'ın kendisi için takdirini beğenmedi. Onun yanında değerimiz olmasa da biz ona değerini verdik. Muhtemelen "ancak helak olan helak olur/ ولا يهلك الا هالك" sözünü kolayca ifade etmekteydi."

Bu ifadelerden İbnü's-Serrâc'ın Sarı Saltuk'u yakinen tanıdığı anlaşılmaktadır. "Sarı" lakabının muhtemelen onun kumrallığı/sarışınlığıyla alakalı olarak verilmiştir. Ancak Saltuk'un "Seyyid" olarak dünyaya gelmemesinden dolayı manevi âlemde hak ettiğine inandığı liderlik makamına yükselemediği için bunu hazmedemediği, kendi konumu itibarıyla tekebbüre varan tavırlar sergilediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla XV. yüzyılda derlenen *Saltuk-nâme*'deki (Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, 1987-1990: 1,10; ayrıca krş, Ocak, 2002: 38-39) onun "Seyyid"liğiyle ilgili iddiaların tasavvuf çevrelerinde pek çok Şeyh için yapılan nispetten öte bir anlam ifade etmediği anlaşılmaktadır. Müellif, aralarındaki ilişkiye bağlı olarak Dimaşk'ta Saltuk'a nasihat ettiğini; Kuzey illerine gittiğinde ona pek çok mektuplar yazdığını ifade eder. Bu bilgilerden hareketle Sarı Saltuk'un Anadolu'dan önce Suriye'de bulunduğu, Kuzey'de bulunurken bu bölgeyle de ilişkisini kesmediği anlaşılmaktadır.

İbnü's-Serrâc (1315b: 200a) Sarı Saltuk'un Kuzeyde yaşadığı şehirle ilgili şunları anlatır: "Şeyh Saltuk Kıpçakça *Sakçı* "ضحى" veya "صحي" denilen küçük bir şehrin surlarında oturdu. Bu kelimenin Arapça karşılığı "pamuk dokunan yer" demektir. Şehirde yaklaşık üç yüz dükkân vardır. Kayaların dibinden çıkan bir pınarları vardır. Dervişler Şeyh'den bunu ortaya çıkarmasını istediler. Şeyh eliyle kayaya vurdu, o anda su fişkardı. Bu olay onların girişine cevaben devam etti. Bu belde, büyük bir şehir olan Akçakerman'ın batısındadır. Halk batılidir. Yirmi günü denizden kalanı karadan olmak üzere bir aylık mesafededir. Şeyh'in türbesi *Sakçı*'ya yaklaşık üç saatlik mesafededir. Ona binlerce kişi ve kırk kız tabi oldu. Şeyh ölünce kızlar Hama'da oturdular. Bazıları evlendi, kızlar doğurdu. Çocuklarını getirip onları kulluğa ve çeşitli mücahedelere bağlı kalmak üzere murabıtların mekânına, diğerlerinin yerine koydular".

Müellifin Sarı Saltuk'un kuzeyde yaşadığı yer olarak Akçakerman'ın (bugünkü adı Byelgorod-Dinyestrovski) batı tarafındaki şehir adı bir harf farkıyla aynı dönem müellifi Ebu'l-Fida'nın verdiği bilgiyle örtüşmektedir. Ebu'l-Fidâ (1840: 212-213) *Takvîmü'l-Buldân*'da kelimeyi "صحى" şeklinde vermiş ve okunuşunu: "Bazı şehir ehline göre noktasız *ص*'in fethası, *ق*'in sükûnu, noktalı *ش* e benzeyen *ج*'in kesrası ve alta iki noktalı *ى* (*Sakçı*)" şeklinde vermiştir. M. T Okıç

(1953: 274) Ebu'l-Fidâ'ya istinaden kelimeyi "İsakçı, Sakçı" şeklinde okumuştur. M. Kiel (2009) kelimeyi "İsakça" diye okumuştur. Eyüp Öztürk (2011: 226) de "İsakça" okuyuşunu İbnu's-Serrâc'a nispetle? vermiştir. Ancak müellifin kelimeyle ilgili verdiği Arapça karşılık olarak "pamuk dokunan yer" ifadesi izaha muhtaçtır. Çünkü ne Arapçada kelimenin bu anlama geleceğiyle ilgili bir bilgiyi tespit edebildik ne de kelimenin Kıpçakça karşılığı bu anlamı içermektedir. "Sakçı" ve "sakçılı yol" şeklinde geçen kelimeye, "bekçi" "bekçisi, karakolu, menzircisi olan emin yol" anlamı verilmiştir (Toparlı, 2007: 224). *Tarama Sözlüğü*'nde (1996: V, 3254), de kelimeye "bekçi" anlamı verilmiştir. Şehrin XIII. yüzyılda Moğolların Aşağı Tuna'daki ana karakollarından birisi olması (Murgesco, 2009: 491) bu anlamı doğrular niteliktedir. İbn Batûta'nın verdiği bilgiye göre de burası İstanbul krallığına en yakın sınır şehri konumundadır. Ancak İbn Batûta (1997: II, 244-245), müelliften yaklaşık yirmi, yirmi beş yıl sonra geldiği şehrin adını "Baba Saltuk" olarak kaydeder ki, bu Sarı Saltuk'un şöhretine bağlı olarak şehrin kısa zamanda onun adıyla anılmaya başladığını göstermektedir. Bu bilgiler, Memlukların ata diyarı deşt-i Kıpçakla ilgilerini kesmediklerini ve karşılıklı ilişkilerin farklı boyutlarda devam ettiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Sarı Saltuk'un bölgedeki faaliyetleri bu açıdan da dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

İbnü's-Serrâc (1315b: 200a-b) Sarı Saltuk'un vefatıyla ilgili şu bilgiyi verir: "*Şeyh yaklaşık 70 yaşlarında 697 civarında vefat etti. Onun vefatıyla bu kitabın yazılması arası yaklaşık on sekiz yıl kadardır. Bu kitabı 715'de yazdık. Onun vefat ettiği gün, o güne şahit olan güvenilir kişilerin anlattığına göre meşhur bir gündür. Onların arasında es-Seyyid Behramşah da vardır. Öldüğünde üzerindeki gömleğini ve cenazeyi taşıdıkları tabutunu Müslümanlar arasında paylaştılar. Bundan bize de bir pay düştü. Bunu bir zayıflık olarak gören âlimlerin zayıf inancının aksine bereketinden istifade etmek ve kefenlerimize koymak üzere payımızı sakladık. Allah rahmet eylesin*".

Müellif burada açıkça Sarı Saltuk'un 697/1298'de 70 yaşlarında vefat ettiğini ve bu günün meşhur bir gün olduğunu belirtir. *Saltuk-nâme*'deki (Ebu'l-Hayr-ı Rûmî 1987-1990: 300) "*toksan tokuz yıl ömr sürdü*" ifadesinin burada verilen yetmiş yaş civarına göre nispeten abartılı olduğu söylenebilir. Müridi Behramşah'ın cenazeye katıldığını, Şeyh'in gömleğini kefenlerine konulmak üzere teberrüken Müslümanların paylaştıklarını, kendisine de bir parçanın düştüğünü ifade eder. Daha sonra Şeyh'in üç yüz kişiyi alacak büyüklükteki tekkesine müridlerinden eş-Şeyh Büyük Lider Dolak?'in hükmettiğini, bildirir (İbnü's-Serrâc, 1315b: 201a).

İbnü's-Serrâc (1315b: 198b), "*Şeyh Saltuk, evliyanın büyüklerinden, tarikat önderlerinden ve seçkinlerden olup, pek çok kerametleri, açık burhanları, muazzam halleri, sayısız ve her zaman geçerli güzel menkibeleri vardır*", diyerek onun tasavvufa intisabıyla ilgili şu bilgiyi verir (1315b: 198b-199a):

"*Bil ki, Şeyh Mahmud, Ümmü Abide'ye gitti. Efendimiz Sultanu'l-Arifin Seyyidü's-Siddikîn Ahmed b. Ebi'l-Hasen er-Rifâi (Allah nurunu takdis etsin, mezarını nurlandırın)'nin türbesinin karşısında durdu. Bu bekleyiş, kendisine seçkin bir hal açılınca, bol nasip ve pak talih gelinceye kadar ikisinin arasında vasıtasız bir şekilde sürdü. Ahmed er-Rifâi'nin (hasetçilerin ve muhaliflerin öfkesine rağmen Allah onun şanını yüceltsin) şerefli revakında vaktin sahibi de vardı. Şurası aşikârdır ki, Efendimiz Şemsuddin Ahmed el-Musta'cil (ra) zamanının gavsiydi. Şeyh Mahmud'un veliliğe ulaştığı ve keramet nurlarının yayıldığı zaman Şeyh el-Musta'cil ona bir adam gönderdi. Adam şeyhe şöyle dedi: "Nasibinden bize ne bıraktın?" Şeyh cevaben: "Dörtte bir" veya bu anlamda bir söz söyledi. Denilir ki; "Şayet böyle demeseydi nasibinin hepsi gidecekti". Şeyh Mahmud onun halini kesin olarak kabul etti ve Şeyh'te iyi tesirler bıraktı. Sonra Şeyh Saltuk onun yoldaşı oldu, ondan nasibini aldı ve zamanının seçkinlerinden oldu. Küffar diyarında büyük yol kat etti. Orada çeşitli gruplar kendisine teslim oldu. Allah onun sayesinde pek çok insana hidayet verdi. rabbani gücü ortaya çıktı; ilahi ve rabbani burhanı şöhret buldu*".

Buna göre Şeyh Mahmud'un (Hayrânî) tasavvufî eğitimini Ahmed Rifâî'den Üveysî yolla aldığı anlaşılmaktadır. Hayrânî'nin Ümmü Abîde'ye gittiğinde postnişîn muhtemelen Şemsuddin Ahmed el-Musta'cil b. Muhammed'dir. Şeyh el-Musta'cil Rifâî tarikatının dördüncü postnişîni Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahim'in oğlu (Tosun, 2013: 112) İbnü's-Serrâc'ın silsilesinde ise tarikatın yedinci postnişînidir (İbnü's-Serrâc, 1315b: 147b). N. Tosun, (2013: 112) bu pasajdan Hayrânî'nin Şemsuddin Ahmed el-Musta'cil'den zahiren istifade etmiş olabileceğini ve manevi halini ona onaylattığının anlaşıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Akşehir'de yerleşen Seyyid Mahmud Hayrânî bir Rifâî şeyhi olarak faaliyet göstermiştir. XV. yüzyılda derlenen *Saltuk-nâme*'de de Sarı Saltuk'un Mahmud Hayrânî'den nasip aldığı ifade edilmesi, bu intisabın Sarı Saltuk'a dair anlatı geleneğinde bilindiğini göstermektedir (Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, 1987-1990: II, 46). Öte yandan Sarı Saltuk'a nispet edilen bir anlatıda onun "*Seyyidim Ahmed'in bereketiyle*" (İbnü's-Serrâc, 1315a, 180b) diye dua etmesi Rifâî bağlantısını güçlendirmektedir. Yine torununa ait mezar sandukasının kitabesinde "*Seydi Ali b. Mehmed b. Mahmud er-Rufâî*" ifadesinin yer alması (Kozan 2012: 51) bunu teyid etmektedir. Gölpınarlı, 1436'da yazılmış bir Rifâî "*Tarikatnâme*"sinde geçen "*Saltukluk*" teriminin neliğiyle ilgili adın Sarı Saltuk'tan kalmış olma ihtimalini göz ardı etmiyor (Gölpınarlı 1992: 49-50 dipnot: 48) İşte Sarı Saltuk Şeyh Mahmud'dan nasibini almış, zamanının seçkinlerinden birisi olmuş ve gayr-i müslimlerin içinde faaliyet göstererek onlardan pek çoğunun ihtidasına vesile olmuştur. Dolayısıyla Sarı Saltuk Rifâî nisbesine sahip ve Rifâî geleneğine bağlıdır. Anadolu'ya Hacı Bektaş Veli'nin gelişi ve Rum erenlerinin kendisine tâbi oluşu ise bundan sonraki bir gelişmedir ve Sarı Saltuk-Hacı Bektaş Veli ilişkisi ayrıca değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda müridi Barak Baba'nın ve Yunus Emre'nin kendilerini Sarı Saltuk'a bağlayan dizelerini dikkate alarak özellikle Barak Baba'nın tarihi şahsiyeti üzerinden Sarı Saltuk'un Kalenderiliğini ileri süren A.Y. Ocak'a (2002: 78-84) katılmadığımızı belirtmeliyiz. Konu muhtemelen İbnü's-Serrâc'ın her iki sufi için de kullandığı "müvelleh" tabirinin anlaşılmasıyla ilgilidir. Dönemin tarihi ve tasavvufî kaynaklarında geçen "müvelleh" terimi "v-l-h/s-ل-ج" kökünden ism-i mef'uldür. Sözlükte v-l-h, hüzünlenmek, aşırı sevgiden veya korkudan aklı yitirmek, hayrete düşmek, aşırı vecd halinde kendini kaybetmek, cezbelenmek ve mecnûn olmak anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr, 1970: VI, 4919-4920). Terim olarak "müvelleh" ise, cemâlullahı seyredirken benliğinden sıyrılan, aşk ve üzüntüden aklını yitirip mecnûn olan kişi demektir. İbnü's-Serrâc (1315a: 144a), müvellehi bazen meczûb ve mecnûn olarak nitelendirmekte, bazen de meczûb ile müvellehi aynı anlamda kullanmaktadır. Melâmeti tavırları sebebiyle velilik ve delilik arasındaki geçişleri yansıtan bir anlama sahip olan müvelleh halinin geniş bir coğrafyada bilindiği anlaşılmaktadır (Öztürk, 2011: 38). Buna göre müvelleh dervişlere karşı ulemanın ve halkın farklı tavırlar sergilediği bilinmektedir. Terim muhtemelen farklı coğrafyalarda yeni yerel karşılıklarla ifade edilmiştir. Örneğin kavram Anadolu'da "abdal" terimiyle karşılanmıştır. Ayrıca Kalenderi dervişleri yanında, bazı Rifâî dervişleri ve münferit dervişler (Öztürk, 2011: 224 vd.) müvelleh teriminin geniş anlamı içinde kendilerine yer bulmuştur. Dolayısıyla terimi münhasıran Kalenderiliğe indirgeyerek (Ocak, 1999: 35-36) anlamlandırmak pek gerçekçi görünmemektedir. Müellif de Sarı Saltuk'un halini, "*bazen huzur, bazen müvelleh halindedir*" diye tanımladıktan sonra huzur halinde iken ikamete ettiği bir sur dibinde kendisine bir zaviye yapıldığını ve Şeyh'in seccadeye oturduğunu haber verir İbnü's-Serrâc, 1315a, 197a).

İbnü's-Serrâc, Şeyh Saltuk'un müridlerinden başta es-Seyyid Behramşah olmak üzere, Muhammed el-Maristânî ve Şeyh Barak'tan da bahseder. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi es-Seyyid Behramşah'ı Sarı Saltuk ile ilgili anlatılarda ilk kaynak olarak zikreder. Anlatıların tamamlanmasından sonra; "*es-Seyyid Behramşah el-Haydari'ye gelince, onunla 703/1304 Şaban'ında Behisni'de bir araya geldik. Bir müddet sonra da Dimaşk'da görüştük. 704/1305'te müridleriyle Hicaz'a yöneldi. Hicaz geçidinde vefat etti (kendisine Allah'tan rahmet dileriz). Sağlam dini ve aşikâr faziletiyle çok salih bir kişiydi*" (İbnü's-Serrâc 1315b: 199b-200a) diyerek

onunla bizzat görüştüğünü ifade ederek hayırla yad eder ve Hicaz yolunda öldüğünü belirterek vefat tarihini verir.

Müellif Muhammed el-Maristânî'ye ise “şeyhimiz” diye iltifat eder ve ondan ilerde bahsedeceğini söyler. Eserin elimizdeki nüshasında el-Maristânî ile ilgili başka bilgi birlikte müellifin *Teşvik*'te el-Maristânî'yle ilgili az da olsa bilgilere rastlamaktayız.

Müellif Şeyh Barak ile ilgili eserin *II. Kısmı*'nda bir anlatıya yer verir. Bu anlatı müellifin Sarı Saltuk'a nispet ettiği ilk anlatıya benzerdir. Buna göre, Dımaşk kâdısı bir gün binitiyile giderken Şeyh Barak'ı ayakta önünde bir dolaka kalın sopayla vururken görür. Dolaktan kanlar sıçramakta Şeyh de bağırıp çağırılmaktadır. Şeyh'in halini bilen kâdı, onun sakinleşmesini bekledikten sonra ne yaptığını sorar. Şeyh Barak, Mansura Vak'asında Müslümanlara yardım ettiğini, kafirleri perişan ettiğini söyler ve kâdından olayı tarihlemesini ister. Kâdı daha sonra olaya katılanlardan tarihi ve Şeyh'in savaşta hazır bulunduğunu onaylatır (İbnü's-Serrâc 1315b: 132a). Müellif, Mansûra Vak'ası'nın 645'de vaki olduğunu kendisinin bir mektup vasıtasıyla olaydan haberdar olduğunu belirtir. Daha sonra mezkur kâdının Şeyh'in hizmetine girdiğinden bahseden müellif (1315b: 132b-133a), “Barak” kelimesi: Altta tek noktalı ب, ر, ve ق ile yazılıp okunduğunu belirterek Şeyh Barak hakkında: “*Evliyanın büyüklerinden, muhakkiklerin önderlerinden, seçkinlerin liderlerindedir. Onun birçok hali, parlak kerametleri vardır. Ben kendisini görmekte nasiplendiğim, onun neslinden bir şahıstan bunları aldım. Bana işitenin onları kabul edemeyeceği birçok şey anlattı. Allah keremiyle ondan razı olsun*”, diyerek Barak Baba'nın neslinden birisini gördüğünü ve ilgili bilgileri ondan aldığını belirtir. Burada müellifin Mansûra Vak'asıyla ilgili tarihlemesi iki yıl hatayla doğru olmakla birlikte (647/1249-1250) (bkz., el-Makrîzî 1997: I, 437-440) olayın Barak Baba'ya nispeti sıkıntılıdır veya olayın tasavvufi tayy-i zaman anlayışı içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sarı Saltuk'la İlgili Menkabelerin Değerlendirmesi

Sarı Saltuk'un ilahi ve rabbani delillerinin şöhret bulduğunu ifade eden müellif onlardan bazılarını örnek olarak verdiği; naklettiği menkabelerin hepsinin aralarında es-Seyyid Behramşah'ın da bulunduğu güvenilir bir topluluktan nakledildiğini belirtmektedir. Kısaca özetleyeceğimiz bu menkabeleri müellifin titizlikle seçerek naklettiği anlaşılmaktadır. Çünkü anlatılar birbirinden farklı menkabe motifleri içermekte ve Şeyh ile ilgili farklı boyutlara işaret etmektedir.

İbnü's-Serrâc'ın yer verdiği ilk anlatı Sarı Saltuk'un gaziliğiyle alakalıdır. Buna göre sınır boylarında bir yerde sema esnasında kendinden geçen Şeyh sağa sola savaşıyor gibi saldırır ve üzerinden kanlar akar. Sakinleştikten sonra kendisine durumu soran müridlerine “*üç tümen düşmanla karşılaşan az sayıdaki Müslümanın zor duruma düştüğünü görünce, onlara yardım ettiğini ve onları salimen gelebilecekleri bir yola kattığını ancak bazılarının başka bir yol tuttuğunu onların bir hafta on gün içinde geleceklerini*”, söyler. Müridler olayı tarihlerler. Gerçekten de Şeyh'in dediği gün gelenler, hem Şeyh'in huzuruna çıkıp özür beyan ederek yüz sürerler hem de olayı doğrularlar (İbnü's-Serrâc 1315b: 194b-195a).

Bu anlatı *Saltukname*'de de nakledildiği gibi Sarı Saltuk'un savaşçı, gazi nitelikli bir derviş olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak müellifin anlatımında sadece Sarı Saltuk ile ilgili değil benzer anlatılardaki tayy-i zaman ve tayy-i mekân içeren olgularda tarihleme yoluyla gerçekliğini ileri sürmesi dikkat çekicidir. Özellikle uclarda veya Orta Doğu'da Frenkler ve Ermenilerle birlikte yaşanan yerlerde bu tip olgulara sıklıkla rastlanmaktadır. Dervişlerin bu savaşçı, gazi niteliği onların ölümünden sonra da devam ettiği kabulü Anadolu'da çok güçlü olarak yaşatılmış ve yaşatılmaktadır.

İkinci anlatıda Şeyh'in müridlerinden biri, İbrahim Edhem'in balıklardan denize düşen iğnesini getirttiğini anlatınca; Şeyh'in gece müridlerini deniz kıyısına getirdiği ve “*ey su geri çekil*” diyerek suyun çekilmesini sağlar. Dervişler ihtiyaçları kadar balık toplar. Daha sonra su tekrar yükselir. Şeyh “*bu tip şeylerin dervişlere kolay olduğunu*” söyler. Bir başka rivayette ise Şeyh'in “*bunun daha büyük bir keramet olduğunu*”, söylediği nakledilir (İbnü's-Serrâc 1315b: 196a).

Bu anlatıda Şeyh'i açıkça İbrahim Edhem ile yarıştıran ve ondan üstün gösteren bir anekdot söz konusudur. Dahası yukarıda müellifin Şeyh'le ilgili ifade ettiği tekkebür halinin izlerini de bu anlatıda görmek mümkündür. Diğer taraftan Şeyh'in tekkesi ve yaşadığı yerle ilgili de ipucu vermektedir. Anlatıdan Şeyhin muhtemelen med-cezir olaylarının şiddetli şekilde yaşandığı sahile yakın bir yerde ikamet ettiği çıkarılabilir.

Dördüncü anlatıda Şeyh sahabeyle birlikte gömdüğü bir gömüyü haber verir. Müridleri haber verilen gömüyü bulunca mal hırsıyla aralarında ki tartışmayı birbirlerine silah çekecek kadar uzatırlar. Bunun üzerine Şeyh gelip gömünün üzerine tükürür. Bütün mücevharat toprağa dönüşür. Müridleri hali sorunca Şeyh: “*Bu gerekliydi. Ben size faydalı olsun diye istedim, siz ise kavgaya tutuştunuz. Ne bizden ne de Allah'tan hayâ ettiniz*”, diye cevap verir (İbnü's-Serrâc 1315b: 196b).

Burada Şeyh'in yerini gösterdiği bir definenin müridleri tarafından paylaşımında kavga çıkması üzerine tükürüğüyle değerli mücevherleri toprağa çevirmesi, onun dünya malına değer vermeyişinin açık ifadesidir. Takip eden anlatı ise bu halin zaman zaman uzletle de birleştiğini açıkça göstermektedir.

Üçüncü anlatıda Şeyh'in dağdaki uzletinden sonra seccadesine oturduğu sırada kendisine gelen bir adamı tanıyıp kendisine yaptığı şeyleri hatırlar ve adama “*Sen Allah dostlarıyla alay eden birisin, sana bir şey yapayım ki senin gibiler ders alsın*” diyerek adama yaklaşır ve adamın karnı yararılır (İbnü's-Serrâc 1315b: 198a).

Bu anlatı Şeyh'in dağlarda müvelleh olarak vakit geçirdiğini ancak kendisine geldikten sonra postuna oturduğuna işaret etmektedir. Yine Şeyh kendisine yapılan bir yanlışı benzerleri için de ibret olması düşüncesiyle şiddetle cezalandırmıştır. Bu durum, bir müddet dağlarda yalnız yaşayarak müvelleh halini sürdürdüren Sarı Saltuk'un Şeyhliğinde “*celâl*” halinin daha ağır bastığını göstermektedir.

Beşinci anlatıda Şeyh'in iki yüz taneli tesbihinin ölümünden sonra bir kral tarafından zorla alınıp komutanlarına paylaştığı ama sonunda memleketinde savaş, katl, fesat, pahalılık, sıkıntı vb. şeylerin vuku bulduğu anlatılır (İbnü's-Serrâc 1315b: 197b-198a).

Bu anlatı Şeyh'in rızasının olmadığı bir işte ölümünden sonra da tasarrufunun devamını gösteren bir örnektir.

Altıncı anlatıda bir Hıristiyan, Frenklerin kaçırdığı kardeşini kurtarması için Şeyh'e gider. Şeyh onun Müslüman olması şartıyla bunu kabul eder. Adam bunu kabul edince Şeyh bir nara atar ve mezkûr Frenkin kafası hırkasının içinden düşer. Birkaç gün sonra adamın kardeşi gelir ve Şeyh'in şahin kılığında gelip adamın kafasını kopardığını ve kendisini kurtardığını haber verir. Hıristiyan ve kardeşi ailesiyle birlikte Müslüman olur. Olayı duyan başkaları da İslam'ı kabul ederler. Müellif, âlimlerin Şeyh hakkında “*onun şeytan olduğunu ve şahin kılığında şeytan gönderdiğini*” söylediklerini ifade ederek onların şerrinden Allah'a sığınır (İbnü's-Serrâc 1315b: 197b).

Bu anlatı da ilk anlatıya benzer şekilde Şeyh'in gaziliğine işaret etmektedir. Öyleki Şeyh, haksızığa uğrayan bir Hıristiyana Müslüman olması şartıyla yardım ederek onun, yakınlarının ve

olaya şahit olanların İslam'a gelmelerini sağlamıştır. Hıristiyan bir kişinin Şeyh'in yardımına müracaatı onun gayr-i müslimler arasında da şöhretini ve kabul edilir kişiliğini göstermektedir.

İbnü's-Serrâc, yukarıda nakledilene benzer bir teberrük anlatısını es-Seyyid Behramşah'dan naklen verir. Buna göre es-Seyyid Behramşah Sarı Saltuk'un izniyle Mevlana Ahmed denilen ilm-i ledün sahibi bir zatın yanına gider ve orada bir müddet bulunur. Bu zat kendisine teberrükten bir takke verir. Şeyh'in yanına dönünce Şeyh kendisine bu takkeyi sorar. Ancak Behramşah'ın "*onu bulamadığını*" söylemesi üzerine Şeyh, "*takke falanca kitabın arasındadır*" der. O da takkeyi getirip üzümlere Şeyh'e verir. Ancak Şeyh üç gün sonra takkeyi kendisine geri verir. Bu takke müellif Besni'deyken es-Seyyid Behramşah tarafından başka birisine verilir. Müellif, "*takkenin kendi hakkı olduğunu*" söylemesine rağmen adam takkeyi vermekten imtina eder. Ama kısa bir süre sonra takkeyi kaybeder (İbnü's-Serrâc, 1315b: 201a-b).

Bu anlatıda müellifin Şeyh Saltuk veya es-Seyyid Behramşah'la ilgili kabulleri ve onlara ait eşyaları nasıl teberrükten muhafaza etme gayreti içinde olduğunu dolayısıyla Şeyh Saltuk ve dervişlerine gösterdiği saygı ve bağlılığa işaret etmektedir.

İbnü's-Serrâc, Hıristiyanların Şeyh'e olan sevgisiyle ilgili pek çok şey anlatıldığını ancak kendisinin bir tanesini seçip naklettiğini belirtir. Buna göre Şeyh "ölümünden beş yıl sonra İstanbul krallarından birisinin naşını talep edeceğini, müridlerinin de karşı koymaya gücünün yetmeyeceğini bunun yerine bir gece mühlet isteyip kabrinden çıkartılıp yerine başka bir lahtin konulmasını salık verir". Şeyh'in haber verdiği şey gerçekleşince dervişler onun dediği gibi yaparlar ve başka bir cesedi Sarı Saltuk diye Hıristiyanlara verirler. Müellif anlatının devamında bu cesedin Hıristiyanlar tarafından zincirlerle yüksekçe bir yerde askıya alınarak muhafaza edildiğini; mekânın ziyaret yeri haline getirildiğini, şöhret bulduğunu ve kralların onun bereketinden yardım beklediklerini nakleder. Daha sonra Hıristiyanların bir vehimden ibaret ganimete sahip olduklarını belirtir.

Bununla birlikte müellif, Müslümanların Şeyh Saltuk'la ilgili kabullerinde farklı fikirlerin bulunduğunu ifadeyle bunu bir kepezelik olarak değerlendirir. (İbnü's-Serrâc, 1315b: 197a). Çünkü Şeyh hakkında, onu âlim ve fazıl kabul edenler olduğu gibi mevcut olayı dillendirip onu, "*Şeyh Saltuk ve benzerleri Şeytan veya Şeytanın tasallutundadır*" gibi aşağılayıcı sözler söyleyenlerin de bulunduğunu ifade eder ve onlar hakkında bedduada bulunur (İbnü's-Serrâc, 1315b:197a). Esasen müellif Sarı Saltuk'la ilgili ilk anlatısında (1315b:195a-b) bazı zahir âlimlerinin Şeyh hakkındaki tavırlarını benzer şekilde şiddetle eleştirir ve onları şeytanlıkla suçlar:

"Bu olaya bak ve onun yüceliğini gör. Ümmeti Muhammed'i iyilikleriyle yücelt. Allah Teâlâ bu ümmete bütün iyilikleri verdi. Onları mükerrem kıldı. Onların en güzel vasıflarıyla düşmanlarının çekiciliğini ortadan kaldırdı, düşmanlarını zelil etti. Onların açık fesahatleriyle kendilerine buğz edenlerin dilini kesti, sağır ve dilsiz etti. Onların burhanlarının ateşleriyle kendilerini sevmeyenlerin kalplerini yaktı, ciğerlerini parçaladı, acı verip elemelerini çoğalttı. Bu durum zamanımız âlimlerinin söylediklerinin aksinedir. Onlar ve onlar gibi şeytanlar, çarşı pazarda ve büyük şehirlerde revaç gören çeşitli eserler yazdılar. Dediklerinin en hafifi: "Ben sadece, Kitap ve Sünnet üzere olmayan kişiyi tenkit ettim", der. Dinleyen de onun sözüne kulak verir, sonra hüküm koymaya başlar ve velayetleri üzerinde ittifak edilen büyük şeyhler de dâhil herkesi tenkit eder. Hâlbuki onlar bu ümmetin rabbânileri olmuştur. Bir şahıs kendisine düşmanlık yaptığı zaman, onu Kitap ve Sünnetten çıkarmak için onun günahını ortaya çıkarır, ona hata ve kusur isnad eder. Oysa bu konuda söylenenler çok olsa da bu kusurlar onları Kitap ve Sünnetten çıkarmaz. Peygamberler (as) dışında herkes günaha düşebilir, masum değildir.

İbnü's-Serrâc'ın anlatı sırasına dahil etmediği ancak son anlatıya benzeyen Sarı Saltuk'un vefatıyla ilgili naklettiği şu anekdot dikkat çekicidir: "*Şeyh'in vefatı yaklaşınca memleketinin dışından onu kendi beldelerine gömmek isteyenler oldu. Bunun üzerine şöyle dedi: "Beni buraya*

gömin. Şu yerlerde de mezar kazın ki beni arayanlar her yerde bulsunlar.” Böyle yaptılar. Dediği gibi de oldu” (İbnü’s-Serrâc, 1315b: 200b). Bu anlatı, Sarı Saltuk’un vefatıyla ilgili *Saltuk-nâme*’de ve *Vilaye-nâme*’deki anlatıların ilk örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. *Vilayet-nâme*’de (1990: 47) Kaliagra’daki tekkesinde vefat eden Şeyh, vefatından önce kendisi için bir çok tabut yapılmasını; cenazesini kendi memleketlerine götürmek isteyenlerin birbirleriyle kavga etmeden bir tabutu kendi memleketlerine götürebileceklerini ve kendisinin bütün tabutlarda görüneceğini; asıl tabutunun ise Kaliagra’da kalacağını, işaret olarak tabuttan elini çıkaracağını belirtir. *Saltuk-nâme* (Ebu’l-Hayr-ı Rûmî 1987-1990: 299-301)’de onun tabutunu Tatar hanı, Eflak meliki, Boğdan meliki, Rus kralı, Üngürüs kralı, Leh ve Çeh çesarları, Çesar, Bosna kralı, Kaliagra kralı, Pravadi meliklerinin istediğini; daha sonra Aydınoglu Gazi Umur Bey ve Kırnata meliki Said’in de bir tabut aldığını böylece Şeyh’in vasiyyetindeki on iki sayısının gerçekleştiğini haber verir. (Ocak, 2002: 61; Yüce 1987: 378-379) Yüce, bu ülkelerin Sarı Saltuk’un fethettiği yerler olduğunu ve barış anlaşması imzaladığı meliklerin ülkelerinde itibar kazanmak istediklerini ayrıca türbelerin bu coğrafyalarda Müslümanların hakimiyetlerinin bir göstergesi olduğunu ifade eder. Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*’nde (2011: 2/73) ise Şeyh’in: “Ölünce beni gasl idüp yedi tabut âmade idün. Zira benim için yedi kral ceng ü cidal itse gerek” dediğini ve Moskov, Leh, Çeh, İşfet, Edirne, Boğdan ve Dobruca krallarının tabutları alıp memleketlerine götürdüklerini haber verir. Bu nakiller anlatının zaman içerisindeki değişimini göstermesi bakımından da ilginç görünmektedir. Ocak’ın (2002: 60-63) son rivayeti öne çıkararak anlatımı tercihi ise dikkat çekicidir.

Bu durum Sarı Saltuk’un, yaşadığı coğrafyada yeri geldiğinde gayr-i müslimlere de yardım ettiği için sahip olduğu Rabbanî kişilikten dolayı gayr-i müslimler tarafından da takdis edilen, sözüne itibar edilen ve kendisine güvenilen bir şahıs olduğunu da göstermektedir. Vefatını müteakip gayr-i müslim krallar onun manevi kişiliğinden faydalanmak için, Şeyh’in tehditlerine rağmen lahdini kendi memleketlerine götürmeye teşebbüs etmişlerdir. Şeyh’in cesedinin mezarında sakallarının ağarması hariç hiç bozulmadan durduğuna dair yapılan şahitlikler bu tür manevi ve rabbani şahsiyetlerin ölmedikleri ile ilgili kabulleri göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bunun yanında Şeyh’in mezarında rahat kalmak için kendi yerine başka cesedin/cesedlerin farklı memleketlere gönderilme talebi ve bu cesedlerin götürüldüğü yerlerde aynı şekilde takdis edildiği görülmektedir. Nitekim İbnü’s-Serrâc, Hristiyanların onu bir Hristiyan azizi olarak takdis ettiklerini, Müslümanlar arasında ise özellikle zahiri ilimlere bağlı medrese çevresinden bazılarının Sarı Saltuk’un manevi kişiliği konusunda şüphe ifade eden söylemleri dillendirdiklerini haber vermektedir. Hristiyanların Şeyhle ilgili kabullerinin zaman içinde yerel bazı azizlerle özdeşleştirilerek ve aynileştirilerek yüzyıllarca devam ettirildiği Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır (2011: 2/73-74. Ayrıca krş. Ocak, 2002: 74-75).

Sonuç

İbnü’s-Serrâc’ın verdiği bu bilgiler ışığında şunları tesbit edebiliriz:

Sarı Saltuk, muhtemelen kumrallığına bağlı olarak “Sarı” lakabını almıştır.

Müellifin onun hakkındaki “et-Türkî” nisbesi ve Türkmen” vurgusu dikkate alındığında Seyyid olmadığı anlaşılmaktadır.

Kuzeyde yaşadığı yeri de Akçakerman’ın batısında bir yerleşim olan “Sakçı” olarak vermiştir. Burası daha sonra Baba Saltuk ve Babadağ diye adlandırılan Dobruca civarındaki beldedir.

Müellifin onunla ilgili bazı terimlerde kelimelerin Kıpçakça olduğunu söylemesinden Sarı Saltuk’un Kıpçak asıllı olduğu tahmin edilebilir.

Müellif, Sarı Saltuk'un 70 yaşlarında 697'de vefat ettiğini söyleyerek kesin bir tarih vermektedir.

Benzeri Horasan erenlerinde olduğu gibi Sarı Saltuk da önce Güney Doğu Anadolu'da görünmüş, buradan Anadolu'ya geçmiş ve daha sonra Kuzey ülkelerine gitmiştir. Kuzeyde bulunurken muhtemelen Memluklu hakimiyetindeki Kıpçaklarla ilişkilerini kesmemiştir.

Müellif, Sarı Saltuk'un tasavvufi intisabını açıkça Üveysilik üzerinden Ahmed er-Rifâî'ye dayandırmakta ve Şeyh Musta'cil-Mahmud Hayranî-Sarı Saltuk nisbesiyle vermekte, onun Rifâîliğini tescil etmektedir. Bununla birlikte Şeyh'in müvellehliliğini de ifade etmektedir. Şeyh'in müvellehliliği müridlerine geçmiş Barak Baba, Baba Maristani gibi dervişlerinde tezahür etmiştir.

Müellif, Şeyh'in müvellehliliğinin zamanın alimleri arasında farklı kanaatlerin oluşmasına yol açtığını belirterek özellikle Şeyh vb. müvellehliler hakkında onları tasvip etmeyen aşırı tavrı sahiplerini şiddetle eleştirmektedir. Buradan hareketle günümüze benzer şekilde XIII-XIV. yüzyılda müvellehliliği meşreb edinmiş sufileri toplumda tasvip edenlerin ve eleştirenlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Müellif tasvip edenler arasında yer almıştır.

Müellifin eserin diğer bölümlerinde anlattığı kadın-erkek birlikte zikir meclislerinin düzenlenmesi, bazı Şeyhlere gönderilen içkilerin bala dönüştürülmesiyle ilgili anlatılar, Sarı Saltuk'a nispet ettiği Kırk Kız müridenin varlığı, Rifâî tarikat geleneğinde bu tip algıların mevcudiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Müellifin naklettiği anlatılardan Sarı Saltuk ile ilgili keramet ve menakıbın daha sağlığında oluşmaya başladığı ve dilden dile yayıldığı anlaşılmaktadır.

Bu menakıba göre Sarı Saltuk sadece Müslümanlar tarafından değil gayr-i müslimler tarafından da tanınan, bilinen ve kendisine başvuru ruhani bir şahsiyettir. Buna binaen farklı coğrafyalardaki hükümdarlar onun bereketinden istifade etmek için ölümünden sonra lahtını veya ona ait hatıraları kendi memleketlerinde bulundurmak istemişlerdir.

Sarı Saltuk'un gayr-i müslimlerin bulunduğu sınır şehirlerinde yaşadığı, buralardaki çeşitli gazalara katılarak, Türk tasavvuf geleneğinde ifade edilen "tahta kılıçlı gaziler"den biri olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- BAYRAM (2002) : Mikail, "Türkiye Selçukluları Tarihi Hakkında Yeni Bir Kaynak", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy.12, Konya, ss. 39-57.
- EBU'L-FAZL (2002) Muhammed b. Abdullah el-Konevî, *es-Sûfiyyetü 'l-Kalenderiyyetü _Târîhu hâ ve Fetvâ Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye fihâ-*, Medine.
- EBU'L-FİDÂ, (1840): İsmail b. Ali, *Takvîmü 'l-Buldân Géografie D'Aboulféda*, nşr, M Reinaud-M. Le^{Bon} Mac Guin de Slain, A l'Imprimerie Royale, Paris.
- EBU'L-HAYR-I RÛMÎ, (1987-1990) : *Saltuk-nâme*, I-III, nşr. Ş.Haluk Akalın, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- EVLİYA ÇELEBİ (2011) : b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I-II (10 Kitap), haz. R.Dankoff-S.Ali Kahraman-Y.Dağlı,Yayı Kredi Yayınları İstanbul.
- İBN KÂDÎ ŞÜHBE (1994) : Ebu's-Sıdk Takiyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed, *Tarihu İbn Kadî Şühbe*, I-IV, thk., A. Derviş, Institut Français de Damas, Dımaşk (1977-1994).
- İBN MANZUR, (1970): Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Daru's-Sadir, Beyrut.

- İBNÜ'L HACER, (1972) : Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, I-VI, thk., M. A. Dân, Meclisü Daireti'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Hindistan; www. http://shamela.ws/.
- İBNÜ'S-SERRÂC, (1315a) : Muhammed b. Ali, *Teşvîkü'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazade Nu: 272, 316 varak.
- İBNÜ'S-SERRÂC, (1315b) : Muhammed b. Ali, *Tuffâhu'l-Ervâh ve miftâhu'l-İrbâh*, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Robert Garret Bölümü, Nu: 97 ve 1127Y, Süleymaniye Ktb. Amcazade Hüseyin Nu: Özel 49, 226 varak; Berlin Staatsbibliothek W. Ahlwardt Nu: 8794, Süleymaniye Ktb. Amcazade Hüseyin Nu: Özel 217 124 varak.
- KİEL M. "Sarı Saltuk: Pioner des Islama auf dem Balkan im 13. Jahrhundert", *Aleviler/Alewiten*, haz. İsmail Engin, I, Hamburg (2000). ss. 261-266.
- KİEL (2009) : Machiel, "Sarı Saltuk" md., *DİA*, XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss.148-149.
- KOZAN (2012) : Ali, Türkiye Selçukluları Döneminde Akşehir'de Bir Sufi: Seyyid Mahmud Hayrânî ve Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2012 S. 38, ss. 43-64.
- el-MAKRÎZÎ (1997) : Takiyyüddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Ali, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, tah. M. A. Ata, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- MURGESCO (2000) : Bogdan, "İsakça" md., *DİA*, XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss.489-499.
- en-NEBHÂNÎ (2003) : Yusuf b. İsmail, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, I-II, thk. İ. A. İvaz, Beyrut.
- OCAK (2002) : A.Yaşar, *Sarı Saltuk, Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanı Öncüsü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- OKIÇ (1953) : M. Tayyib, "Bir Tenkidin Tenkidi" *AÜİFD*, II, sy. 2-3, , ss. 219-290.
- ÖZTÜRK (2011) : Eyüp, *İbnü's-Serrâc ve Müvelleh Dervişler (Teşvîkü'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb İsimli Eseri Bağlamında)*, (Dr. Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tarama Sözlüğü* (1996) : I-VI, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOSUN (2013) : Necdet, "Yunus Emre Rifâi Hacı Bektaş Vefâi", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 14, S.31, ss.109-115.
- Vilâyet-nâme* (1990) : *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli*, 2. Baskı (tıpkı basım), nşr., A. Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- YÜCE (1987) : Kemal, *Saltuk-nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- YÜKSEL (2006) : Müfid, "İbnu's-Serrâc ed-Dımaşkî'ye Göre Sarı Saltık", *Uluslararası GAP Bölgesinde Alevi Bektaşi Yerleşmeleri ve Şanlı Urfa Kültür Mozayığında Kısa Sempozyumu*, Şanlıurfa 25-27 Mayıs.